UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De herbewoning van de Friese kwelders en terpnamen

Een onderzoek naar mogelijke verbanden

Versloot, A.

Publication date
2021

Document Version
Final published version

Published in
De Vrije Fries

License
Article 25fa Dutch Copyright Act (https://www.openaccess.nl/en/policies/open-access-in-dutch-copyright-law-taverne-amendment)

Link to publication

Citation for published version (APA):
Versloot, A. (2021). De herbewoning van de Friese kwelders en terpnamen: Een onderzoek naar mogelijke verbanden. *De Vrije Fries*, *101*, 86-93. https://koninklijkfriesgenootschap.nl/de-vrije-fries/nummer-101-2021/

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:12 Nov 2026

THEMA: VERZET, ACCOMMODATIE EN COÖPERATIE TIJDENS DE BEZETTING IN FRIESLAND

Sinds 1839

De Vrije Fries

Jaarboek

uitgegeven door het
Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur
en de **Fryske Akademy**

Deel 101
2021

Sinds 1839

De Vrije Fries

Deel 101

2021

Sinds 1839

De Vrije Fries

Deel 101

2021

Jaarboek uitgegeven door het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Keninklik Frysk Genoatskip foar Skiednis en Kultuer en de Fryske Akademy

Redactie
Prof. dr. Ralf Futselaar, Drs. Martha Kist,
drs. Otto Knottnerus, drs. Binne Keulen (secr.),
prof. dr. Hans Mol, dr. Han Nijdam (eindred.),
dr. Jelte Olthof, Doeke Sijens (voorz.), Hans Zijlstra

Eindredactie: Tryntsje van der Steege MA

Redactieadres
Redactie De Vrije Fries
p.a. Fryske Akademy
Postbus 54
8900 AB Leeuwarden

Ontwerp en opmaak
Van der Let & Partners, Heerenveen

Illustraties omslag
Boven: *Bohmers werkte in Tsjechoslowakije met een team van Friese opgravers. Hier zijn de mannen aan het werk, met op de voorgrond een bot van een mammoet. Van links naar rechts: Johannes Groenhof, Pieter Mudstra, Romke Postma, een onbekende Tsjechische graver en vermoedelijk Kees Groenhof. Foto: particuliere collectie.*

Onder: *Portret van Eberhard Hanecroth (?-1637), oversteluitenant van het eerste Hoogduitse regiment. Anoniem, ca. 1610-1620, olieverf op doek. Rijksmuseum, Amsterdam.*

ISBN 978-90-6171-027-1
FA-nummer 1131
NUR-code 680

Het wetenschappelijk jaarboek De Vrije Fries biedt een platform voor wetenschappelijke en essayistische bijdragen op het terrein van de Friese geschiedenis, kunst, literatuur en archeologie. De plaatsing van de Friese 'stof' in een bredere context is daarbij gewenst.

In het themagedeelte is er aandacht voor actuele thema's of onderwerpen die wetenschappelijk vernieuwend zijn en tegelijkertijd breed en maatschappelijk relevant zijn.

Kopij dient digitaal te worden aangeleverd, opgemaakt volgens richtlijnen die bij het redactiesecretariaat kunnen worden opgevraagd. De Vrije Fries kent een dubbele peer review-procedure en is geïndexeerd door de European Science Foundation (ERIH PLUS). Deze bijdragen zijn in de inhoudsopgave gemerkt met een *.

BIJDRAGEN

1. De wierde van Westeremden (Gr.), waar in het begin van de twintigste eeuw twee objecten met runeninscripties gevonden zijn. Foto: Arjen Versloot

De herbewoning van de Friese kwelders en terpnamen
Een onderzoek naar mogelijke verbanden

ARJEN VERSLOOT

Inleiding en probleemstelling

De kwelderzone langs de zuidelijke Noordzee laat een sterke afname van de bevolking zien in de derde eeuw n.Chr., gevolgd door een grootschalige hervestiging van bewoners vanaf het einde van de vierde eeuw/begin van de vijfde eeuw.[1] De gebieden die volgens archeologische of historische bronnen door een Germaans(talig)e bevolking bewoond geraken gedurende de periode die traditioneel als de 'Volksverhuizingstijd' aangeduid wordt, zijn rijk aan plaatsnamen die gevormd zijn met de elementen **haim* of **ing*.[2] Het eerste element betekent zoveel als 'huis, hof, dorp', het tweede duidt op een '(toebe)horen aan/bij'. Met dergelijke elementen gevormde namen bevatten als eerste deel vaak een persoonsnaam. De namen die met **haim* gevormd zijn, verschijnen in de Friese gebieden[3] als eindigend op *-um*: *Warkum, Jellum, Hantum, Mullum*; de namen met **ing* hebben een typisch Friese klankverandering doorgemaakt en eindigen tegenwoordig op *-ens*: *Battens, Hesens, Tettens*.

Naast deze twee naamtypen is er een derde veelvoorkomend naamvormend element in de Friese kuststreken: **wurþ*, dat in de huidige namen verschijnt in de vorm van *-werd/t*, *-weerd*, *-ward(en)*, *-aard*: *Holwert, Feerwerd, Fallward*, *Hidaard*. Oorspronkelijk betekent ook dit element waarschijnlijk algemeen 'boerderij, huisplaats'[4], maar het is in de context van de Lage Landen steeds nadrukkelijk verbonden aan woonheuvels of terpen en nadrukkelijker dan de **haim-* en **ing*-namen verbonden met het historisch-geografische landschap.

De vraag die hier onderzocht wordt, luidt: is er een verband tussen de naamtypen enerzijds en de geografische en chronologische spreiding van de nieuwe nederzettingen in het Friese kweldergebied? De 0-hypothese is dat de **haim*-namen mogelijk net iets ouder zijn en dus oververtegenwoordigd zouden zijn onder de namen van de oudste nederzettingen, terwijl **ing* wellicht een tweede fase zou kunnen markeren, net als de **wurþ* namen, uitgaande van – ondertussen overigens achterhaalde – ideeën over regressie- en transgressieperioden: herbevolking gedurende een regressieperiode, met vervolgens terpenbouw (en dus **wurþ*-namen) gedurende een volgende transgressieperiode. Er zijn bijvoor-

1 P.C.J.A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn oudste beschaving en geschiedenis* ('s-Gravenhage 1927); Johan Nicolay, 'Nieuwe bewoners van het terpengebied en hun rol bij de opkomst van Fries koningschap. De betekenis van gouden bracteaten en bracteaatachtige hangers uit Friesland (vijfde-zevende eeuw na Chr.)', in *De Vrije Fries* 85 (2005), 37-103; Annet Nieuwhof, 'De lege vierde eeuw', in Annet Nieuwhof (ed.), *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in Terpen en Wierden* (Groningen 2016), 83-98. Was dit gegeven bij de eerste ontdekking ervan door Boeles in het begin van de twintigste eeuw nog iets bijzonders, intussen is vastgesteld dat in veel gebieden van het vroegere 'Germania' sprake is van verregaande ontvolking in bijv. de derde eeuw ten zuiden van de Limes (zie Nico Roymans, Ton Derks en Stijn Heeren, 'Roman Imperialism and the Transformation of Rural Society in a Frontier Province. Diversifying the Narrative', in *Britannia* 51 (2020), 265-294), in de zesde en zevende eeuw in delen van Noord-Duitsland (zie Hauke Jöns, 'Wüstes Land? Die Siedlungslücke des 6. und 7. Jahrhunderts in Nordwestdeutschland', in Babette Ludowici (ed.), *Saxones. Niedersächsische Landesausstellung 2019. Landesmuseum Hannover und im Braunschweigischen Landesmuseum* (Darmstadt 2019), 222–229), enz.

2 Zie bijv. Hans Frede Nielsen, *The Early Runic Language of Scandinavia. Studies in Germanic dialect geography* (Heidelberg 2000), 307-314; Gerald van Berkel en Kees Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen verklaard* ([Rotterdam] 2018), s.v. *heem*, *ing*.

3 Hiermee is het Middeleeuwse Friesland bedoeld: in deze studie ligt de nadruk op het gebied tussen Vlie en Ley.

4 Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*, s.v. *werd*.

beeld opvallende opeenhopingen van *-ens* en *-wert/-aard*-namen in zuidelijk Westergo met zwaardere, nattere kleibodems. Ook blijkt er een oververtegenwoordiging van *-ens*-namen in het Jadegebied te zijn[5], iets dat betekenisvol zou kunnen zijn, gegeven het feit dat Ostfriesland in zijn algemeenheid wat later bewoond geraakt is dan Fryslân en Groningen[6]. Geografische variatie van naamtypen kan dus globaal zijn: van west naar oost, maar ook regionaal: van hoge kwelder richting nattere delen (knipkleigebieden) en verder het veen in – elk mogelijk gekoppeld aan de tijd van bewoning.

Materiaal en analyse

Voor een zinvolle analyse is een grote gegevensverzameling nodig. Die is aanwezig in de vorm van Tabel 6 in het proefschrift van Egge Knol.[7] Weliswaar is dit materiaal al wat ouder, maar het vormt een zeer grote verzameling van 492 terpen van Westergo tot en met de Krummhörn in Ostfriesland, op uniforme wijze gedateerd en gevisualiseerd. De tabel bevat informatie over het tijdvak waaruit bewoningssporen zijn aangetroffen. De intensiteit van die sporen is in drie klassen weergegeven: incidentele, matig dateerbare vondsten, enkele redelijk precies dateerbare vondsten en grotere aantallen vondsten. De tabel begint in de late vierde eeuw (na 350). De dateringen zijn als volgt geïnterpreteerd: de vroegste datering is gebruikt, waarbij de datering meestal afgerond is op ca. vijftig jaar. Op grond van een nadere toelichting van Knol (p.c.) zijn hiaten in de tijdsbalken niet geïnterpreteerd als onderbrekingen in de bewoning met latere hervestiging, maar is simpelweg het vroegste tijdstip aangehouden. Er is geen verschil gemaakt tussen de intensiteit van de bewoningssporen. Het beginpunt in de tijd van de grafiek dient volgens Knol (p.c.) geherinterpreteerd te worden als 'dichtbij of rond 400' en moet nadrukkelijk niet begrepen worden als aanwijzing voor continue bewoning de hele vierde eeuw door. Informatie over terpen met een continue bewoning uit de Romeinse Tijd is te vinden in Nieuwhof[8], terwijl continue bewoning verder waarschijnlijk is voor Garnwerd en Oostum (Nieuwhof, p.c.).

Alle terpen in de tabel konden meegenomen worden in de analyse van de tijd en spreiding van de bewoning, maar niet alle terpen kwamen in aanmerking voor de analyse van de namen. Bij aanduidingen als 'Kimswerd – dorpswierde' valt de datering van de terpbewoning direct te koppelen aan de naam – in dit geval van het **wurþ*-type – maar in gevallen als 'Midlum – Middelstein' of 'Franeker – omgeving' kunnen de namen *Midlum* en *Franeker* niet van toepassing geacht worden op de betreffende terp en diens datering.

Zo bleven 298 benoemde terpen over die geanalyseerd konden worden op tijd en ruimtelijke spreiding, waarvan 190 behoren tot de drie hoofdtypen **haim*, **ing* en **wurþ*. Er waren ook betrekkelijk veel namen op *-terp*, maar dit zijn geen namen die teruggaan tot de volksverhuizingstijd.[9] Andere naamtypen waren zeldzamer. De naamdragende terpen hebben een goede spreiding over het hele onderzoeksgebied en de relatieve aandelen van de naamtypen blijkt niet beïnvloed door de keuze voor wel of niet meenemen in de namenanalyse.[10]

Het is bekend dat sommige namen in de loop van de tijd veranderd zijn. Zo is de oudst overgeleverde vorm van de plaatsnaam *Dokkum*, dat hier als **haim*-naam geclassificeerd is, *Tochingen*. Omgekeerd is de vroegste vermelding van *Ezinge*: *Esmundeshem*. Behalve voor de vijf namen die betrekking hebben op plaatsen met doorgaande bewoning heeft een etymologische controle niet

5 Arjen Pieter Versloot, 'Frisian place-names and place-names in Friesland', in *Onoma* 46 (2011), 127-150, ald. 132-134.
6 Karl-Ernst Behre, *Ostfriesland. Die Geschichte seiner Landschaft und ihrer Besiedelung* (Wilhelmshaven 2014), 123.
7 Egge Knol, *De Noordnederlandse kustlanden in de Vroege Middeleeuwen* (Groningen 1993), 94-103. Ik dank Egge Knol en Annet Nieuwhof hartelijk voor hun hulp bij het vinden en interpreteren van het archeologische materiaal en hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
8 Nieuwhof, 'De lege vierde eeuw', 83-98.
9 Het woord *terp* heeft pas veel later en specifiek in Fryslân de betekenis 'wierde, woonheuvel' ontwikkeld. Het woord betekent oorspronkelijk 'dorp'. De meeste dorpsnamen op *-terp* in Fryslân liggen dan ook op de zandgronden, zoals *Olterterp* en *Ureterp*. De gevallen in de dataset zijn wierden die later nadrukkelijk als zodanig benoemd zijn, zoals *Haitsmaterp* of *Monnikenterp*.
10 De correlatie tussen de aantallen namen van de zeven meest voorkomende typen onder de namen die wel meedoen in de namenanalyse en degene die uitgesloten zijn omdat de namen niet geacht werden te slaan op de gedateerde terp is 0,93.

plaatsgevonden.[11] Ik ga ervan uit dat dit als 'ruis' door de grote aantallen opgevangen wordt. Namen op **ingahaim*, denk aan *Birmingham* (UK), zijn als **haim*-naam gerekend. Een Fries voorbeeld is *Ztentenghem*, modern *Tsjeintgum*. Voor een aantal namen op *-um* gaat het om historische datief meervoudsvormen met een locatieve betekenis: *Stedum* 'bij de woonplaatsen', *Pitersbierrum* 'bij de huizen van P.' Deze namen zijn niet als **haim*-namen geteld.

Resultaten

Verdeling door de tijd

De verdeling van de terpen over de drie hoofdtypen is als volgt:

**haim*	59%	113
**wurþ*	29%	56
**ing*	11%	21

Tabel 1: Aandeel van de drie belangrijkste naamtypen

De aandelen van de drie naamtypen binnen de groep terpen met veel, goed dateerbare vondsten verschillen niet significant van de aandelen binnen de overige terpen.[12] De hoeveelheid bewijsmateriaal voor de datering van de eerste bewoning is dus niet van invloed op de verdeling van de naamtypen.

De spreiding door de tijd heen van de tijd van eerste bewoning voor alle onderzochte terpen (490) en voor de verschillende naamtypen wordt getoond in afbeelding 2. Deze grafiek laat twee duidelijke pieken zien: één aan het einde van de vierde eeuw/rond 400 en een tweede rond het jaar 500.[13] Deze twee bewoningsgolven zijn ook beschreven in Nicolay.[14] De eerste zou met name afkomstig zijn uit het Wezer-Elbe-gebied, terwijl de tweede beweging meer banden met Jutland laat zien. Nicolay heeft later te kennen gegeven (p.c.) dat de sporen van rond 500 wellicht eerder als culturele invloed dan als tekenen van feitelijke immigratie gezien zouden moeten worden. De grafiek suggereert wel degelijk een toestroom van nieuwe bewoners. Maar ook daar is voorzichtigheid op zijn plaats. De archeologische dateringen zijn niet altijd even precies en soms in de trant van 'vierde eeuw, zesde eeuw' enz. Terwijl dergelijke artefacten feitelijk

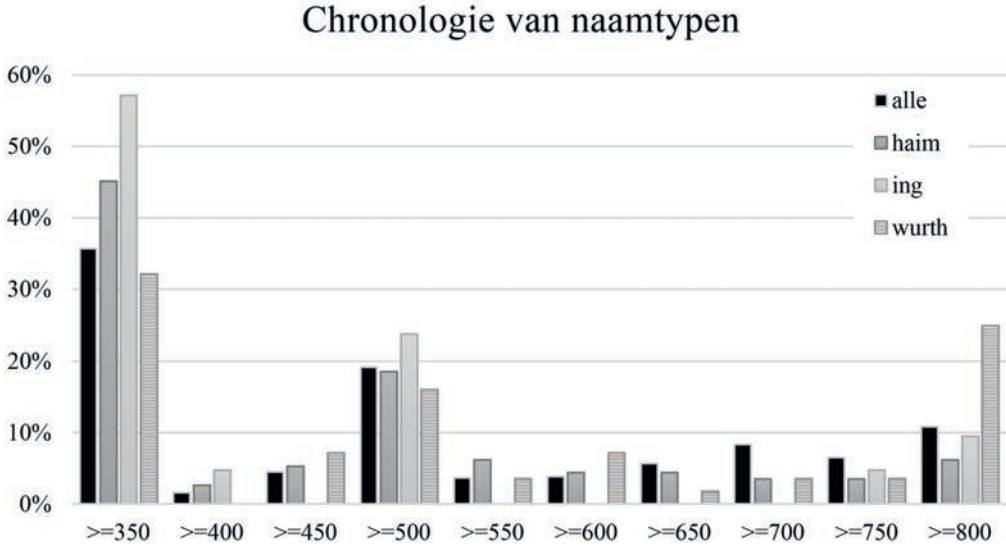

2. Terpen en namen door de tijd heen. Omdat de absolute aantallen sterk verschillen, zijn de relatieve aandelen per periode van vijftig jaar weergegeven om een vergelijking mogelijk te maken. Per naamtype is de som 100%. Grafiek: Arjen Versloot

11 Karel F. Gildemacher, *Friese plaatsnamen. Alle steden, dorpen en gehuchten* (Leeuwarden 2007); Van Berkel en Samplonius, *Nederlandse plaatsnamen*.

12 Chi-kwadraat: $p = 0{,}31$.

13 De verdeling van de aantallen van alle terpen wijkt significant af van een *random* verdeling over de negen onderscheiden perioden (chi-kwadraat: $p < 0{,}001$).

14 Nicolay, 'Nieuwe bewoners'.

uit zo'n hele periode kunnen stammen, worden ze onvermijdelijk gedateerd op één punt, dat in feite niet meer is dan een datum post quem. Het kan dus heel goed zijn dat de piek in de datering 500-550 in werkelijkheid uitgesmeerd dient te worden over een veel langere periode erna of wellicht ook deels ervoor en dus een technisch dateringsartefact is. Nader archeologisch onderzoek zal hier verder uitsluitsel over moeten geven.

De verdeling van de verschillende naamtypen over de tien perioden laat geen grote onderlinge verschillen zien. De verschillen die er zijn, zoals bijv. 57% van de **ing*-namen vallen in de eerste periode, tegen 30% van de **wurþ*-namen, zijn statistisch niet significant.[15] Vergelijken we de gemiddelde datering voor de drie typen apart voor de namen van terpen met veel evidentie in vergelijking met die van de andere terpen dan blijkt weliswaar dat de eerste groep gemiddeld 100 jaar ouder is dan de rest, maar de verdeling over de naamtypen is weer identiek.[16] Er is dus geen aantoonbaar verband tussen het tijdvak van eerste bewoning en het naamtype. Omdat de geschreven bronnen niet verder teruggaan dan de achtste eeuw, blijft er een kleine kans dat latere naamswijzigingen het beeld vertekend hebben, maar ik acht die kans niet groot, gegeven de statistische robuustheid van de gegevens.

Continue bewoning vs. nieuwe nederzettingen

Een intrigerende mogelijkheid voor een venster op vroege namen is gegeven door de rij van plaatsen die een continue bewoning laten zien door de eeuwen heen.[17] Indien die plaatsen een significant afwijkend namenpatroon laten zien, zou dat geïnterpreteerd kunnen worden als een echo van het namenlandschap in de kweldergebieden van voor de ontvolking in de derde eeuw. Bij de vergelijking zijn de dorpen Midlaren en Eelde op de zandgronden niet meegenomen. Een analyse van de vijf overblijvende namen laat vier **haim*-namen en één **wurþ*-naam zien. Het contrast met de set van namen die horen bij aantoonbaar nieuw bewoonde terpen is statistisch niet significant (Tabel 2).[18]

	continu	*nieuw*
**haim*	4	109
**wurþ*	1	55
**ing*	0	21

Tabel 2: Naamtypen van oude en nieuwe nederzettingen

Uit figuur 9 in de genoemde publicatie van Nieuwhof blijkt dat in de meeste gevallen de bewoningsintensiteit op de continu-bewoonde terpen ook sterk gedaald was. We dienen er daarom rekening mee te houden dat de vele nieuwkomers in de vijfde en zesde eeuw zich ook daar gevestigd hebben en de terpen nieuwe namen gegeven hebben.[19] De kans is dus klein dat de vijf namen teruggaan tot de derde eeuw of eerder.[20]

Ruimtelijke verdeling van naamtypen

Naast het aspect van de spreiding door de tijd is er de vraag van de spreiding door de ruimte. Net zo goed als er in het gebied rond de monding van de Jade, het historische Riustringen, sprake is van relatief veel namen op *-ens*, zo zouden er ook verder in het onderzochte gebied concentraties aanwezig kunnen zijn, die wellicht in verband te brengen zijn met de volgorde of het herkomstgebied van de nieuwkomers.

---

15 Chi-kwadraat over de tien perioden voor de drie typen: p = 0,17. In een vergelijking tussen de laatste periode met alle andere perioden tezamen zijn de *wurþ*-namen weliswaar oververtegenwoordigd, maar die terpen laten geen betekenisvolle ruimtelijke spreiding zien. Laten we deze periode – die beduidend later ligt dan de eigenlijke volksverhuizingstijd waar het in dit artikel om gaat – dan zijn de onderlinge verschillen nog minimaler en is de p-waarde van de chi-kwadraat zelfs 0,8.

16 Correlatie (r) tussen de gemiddelde leeftijd van de terpen met rijke vondsten en de rest per naamtype is 0,99 met p < 0,01.

17 Nieuwhof, 'De lege vierde eeuw', 84, 92.

18 Chi-kwadraat: p = 0,58.

19 Zie voor een dergelijk proces in Engeland Nicholas J. Higham en Martin J. Ryan, *The Anglo-Saxon World* (New Haven/London 2015), 100.

20 Mogelijke kandidaten voor 'oude' namen zijn degene die met een *P-* beginnen, een medeklinker die in het Germaans in principe als beginletter in erfwoorden niet voorkomt. Voorbeelden zijn: Peins, Penjum, Piaam, Peazens (Fryslân); Pogum, Pewsum, Pilsum, Petkum, Pakens (Ostfriesland, Jeverland). Het kan ook zijn dat alleen de persoonsnamen die in deze plaatsnamen opgenomen zijn, oud zijn, maar de plaatsnamen zelf niet.

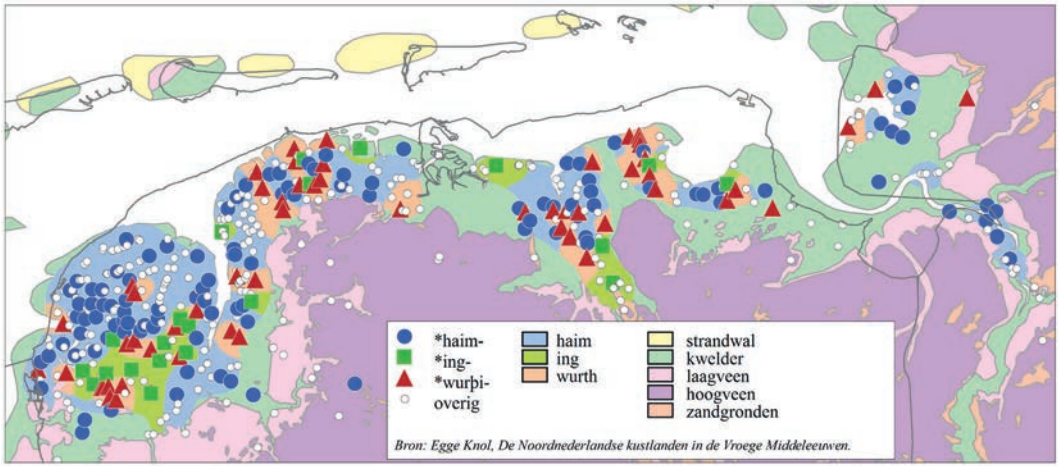

3. De ruimtelijke spreiding van naamtypen. Kaart: Arjen Versloot

Afbeelding 3 laat echter zien dat er van een duidelijke geografische verdeling geen sprake is: van Westergo tot de Eemsmonding zijn de **haim*-namen dominant, met lokale concentraties van namen op **ing* en **wurþ*. Eerder is de concentratie van deze laatste twee naamtypen in de knipkleigebieden van Westergo genoemd, maar in de Ommelanden en Oostergo zijn juist vele **wurþ*-namen te vinden op de hoge kwelders langs de kust. Een direct verband tussen landschap en naamtype is dus niet meteen evident. Wellicht levert een nadere analyse op basis van gedetailleerde bodem- en geomorfologische kaarten hier nog iets op. Van een meer globaal verschil tussen de verschillende goën van Frisia is echter geen sprake.

Ruimtelijke verdeling van bewoning door de eeuwen

Tenslotte is nog gekeken naar de relatie tussen het tijdstip van nieuwe bewoning en de ruimtelijke spreiding daarvan. Verschillende patronen zijn denkbaar, zoals een globale west-oost-beweging of lokale patronen van verdichting of kolonisatie van de veenrand. Een ruimtelijke verdeling van de nieuwe bewoning over een aantal tijdvakken is te zien in afbeelding 4.

Afbeelding 4 toont vier verschillende stadia in de vestiging van bewoners in de Friese landen. Kaart A toont de plaatsen met aantoonbaar of waarschijnlijk continue bewoning sinds de Romeinse Tijd. Kaart B toont de spreiding van de eerste golf van nieuwkomers in de late vierde eeuw en het verloop van de vijfde (met een grote concentratie in het begin van die periode, vgl. afb. 2). Kaart C laat zien waar de nieuwkomers uit de tweede grote golf van immigratie rond 500 (zesde eeuw) terechtkwamen, terwijl kaart D latere uitbreiding van bewoning laat zien in de periode van de zevende tot en met de negende eeuw. De Drentse zandgronden zijn niet systematische meegekarteerd; alleen voor de eerste periode zijn twee plaatsen overgenomen uit Nieuwhof.[21] Geen punten op de kaart betekent dus niet dat er in Drenthe geen bewoning was!

De continue bewoning concentreert zich rond de monding van de Boorne (Middelzee) en Hunze. Volgens Behre zijn er ook sporen van doorgaande bewoning in Upleward en omgeving (Krummhörn) en Westeraccum (Harlingerland), terwijl de meeste terpen in Ostfriesland in de vierde en vijfde eeuw verlaten werden.[22] De nieuwkomers van rond 400 vestigen zich in vrijwel het hele onderzoeks-

21 Nieuwhof, 'De lege vierde eeuw', 83-98.
22 Behre, *Ostfriesland*, 122, 125.

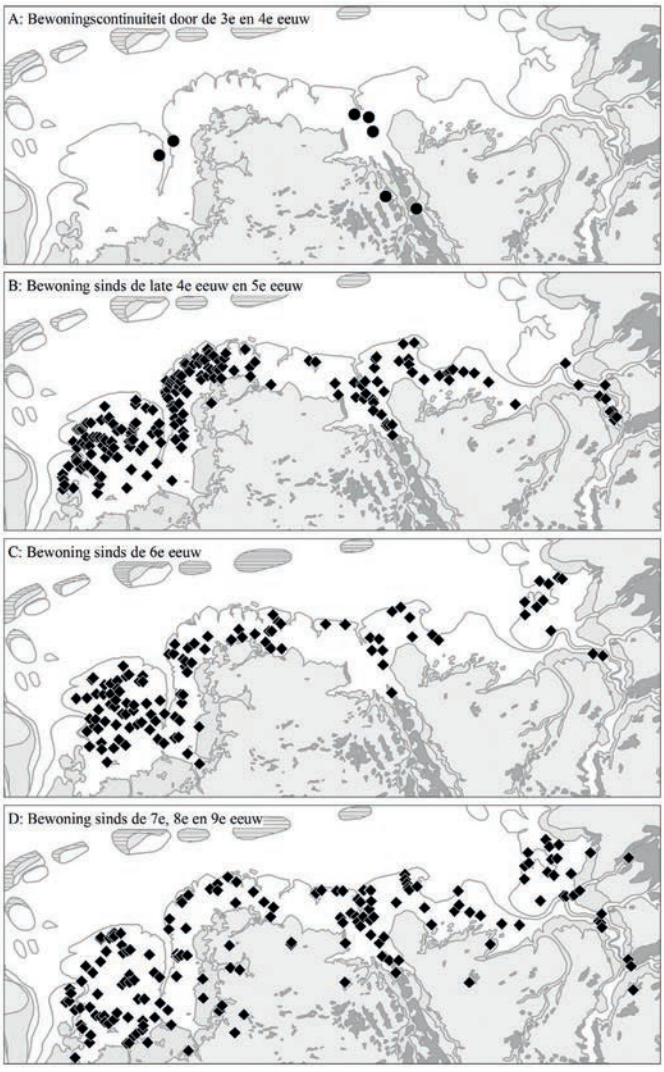

4. Nieuwe bewoning per tijdvak. Kaart: Arjen Versloot

gebied, van Westergo tot en met de monding van de Eems, met uitzondering van de Krummhörn.[23] Westergo is als grootste kweldergebied daarbij in absolute aantallen de hoofdbestemming. De tweede golf van rond 500 is niet gericht op één specifiek gebied, maar is feitelijk een zwakkere herhaling van de eerste als het gaat om de ruimtelijke spreiding, met één belangrijk verschil, namelijk dat nu ook de Krummhörn meedoet. De laatste kaart laat voornamelijk een verdere verdichting van de bewoning in alle gebieden zien. Daarnaast toont de kaart hoe nu ook de veenrand en sommige plekken op de zandgronden bewoond raken. De latere taalkundige evidentie laat zien dat het om Friestalige kustbewoners moet zijn gegaan die zich landinwaarts bewegen.

Behalve de Krummhörn en het binnenland is er verder dus geen sprake van enige zware over- of ondervertegenwoordiging van regio's gedurende de periode van hervestiging van bewoners tussen de late vierde eeuw en ca. 850. Nadat de Krummhörn dus in de vroege zesde eeuw weer (dichter) bewoond raakt – zie de eerdere opmerking over mogelijke continue bewoning aldaar – vindt hernieuwde of uitgebreide vestiging van bewoners in de gebieden verder naar het oosten (Harlingerland, Jeverland) pas in het begin van de zevende eeuw weer plaats, zoals in Oldorf en Hessens, die op ca. 630 gedateerd worden.[24] Deze oostelijke gebieden waren in de vierde en vijfde eeuw, toen in het westen de bevolking alweer toe begon te nemen, juist ontvolkt geraakt.[25] Het zou interessant zijn om deze kaartseries uit te kunnen breiden tot en met de monding van de Wezer en ook verder terug in de tijd in te kunnen vullen.

23 Omdat er in Ostfriesland geen commerciële terpafgravingen plaatsgevonden hebben, is de materiaalbasis voor de analyse veel smaller dan in de Nederlandse delen. Het contrast in kaart B zal op termijn dan ook bevestigd moeten worden als meer gegevens uit onderzoek van Oost-Friese terpen beschikbaar zullen komen.

24 Behre, *Ostfriesland*, 123, 125.

25 Dirk Meier, 'The North Sea Coastal Area. Settlement History from Roman to early Medieval times', in Dennis Howard Green and Frank Siegmund (eds.), *The Continental Saxons from the Migration Period to the Tenth Century. An Ethnographic Perspective* (Woodbridge 2003), 37-76; Iris Aufderhaar, 'Between Sievern and Gudendorf', in John Hines and Nelleke IJssennagger (eds.), *Frisians and their North Sea Neighbours. From the Fifth Century to the Viking Age* (Woodbridge 2017), 149-172.

Conclusie

De analyse van de namen laat een aantal patronen zien en sluit een aantal patronen uit:

- Er is geen oververtegenwoordiging van één van de drie meest gangbare naamtypen (**haim, *ing, *wurþ*) in één van de deelperioden van 50 jaar tussen 350 en 850.
- Ook als de selectie beperkt wordt tot de plaatsen met veel vondstmateriaal is geen van de naamtypen oververtegenwoordigd in de vroegste periode.
- Er zijn regionale concentraties van plaatsnaamtypen: noordelijk Westergo: **haim*; zuidelijk Westergo (Marne-Middelzee-verbinding): **ing*, **wurþ*; noordelijk Oostergo en westelijk Fivelgo: **wurþ*; maar er is overal een redelijke menging en geen scherp regionaal of diachroon contrast.
- De overgeleverde namen in het gebied zijn zeer waarschijnlijk allemaal nieuwe namen uit de volksverhuizingstijd: er zijn geen bijzondere namen onder de plaatsen met continue bewoning die op voortzetting van een naam uit de Romeinse Tijd zouden duiden.

De belangrijkste conclusies zijn dus:

- Er is mogelijk sprake van twee momenten van grootschalige uitbouw van de bewoning in het Fries-Groningse kweldergebied: rond 400 en rond 500. Het ligt het meest voor de hand om te denken aan twee golven van nieuwkomers uit het noordoosten, maar we moeten rekening houden met een dateringsartefact.
- Van west naar oost loopt de gemiddelde datering van de vroegste vondsten weliswaar iets op van de vijfde eeuw in het westen tot de late zesde eeuw in het oosten, maar alleen in de Krummhörn lijkt sprake van afwezigheid van de eerste nieuwkomers uit de tijd rond 400.
- De patronen van naamgeving zijn constant over de hele periode en het hele onderzochte gebied – de namen leveren geen nadere inlichtingen over de chronologische onderverdeling of mogelijke herkomst van de verschillende groepen nieuwkomers.

We hebben dus voor een groot deel te maken met een 0-resultaat, maar ook dat is wezenlijke informatie als we juiste interpretaties willen toepassen op de vroeg middeleeuwse geschiedenis van het Fries-Groningse kweldergebied.

De Vrije Fries

Deel 101
2021

THEMA: VERZET, ACCOMMODATIE EN COÖPERATIE TIJDENS DE BEZETTING IN FRIESLAND

Friese helden, Fries verzet?

De eerste herdenkingen van de Slag bij Warns

De Overval als ankerplaats van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog

Archeologie in Friesland tijdens de Tweede Wereldoorlog

Redbad als icoon van de Friese identiteit

'Das Ahnenerbe' en Friesland

BIJDRAGEN

De herbewoning van de Friese kwelders en terpnamen

*Taal*knooppunt Halbertsma (1789-1869)

Het Duits-Fries-Surinaamse officiersgeslacht Hanecroth

De Tweede Kamerverkiezingen van 1897 in het kiesdistrict Sneek

BOEKBESPREKINGEN

Tymen Peverelli, *De stad als vaderland. Brugge, Leeuwarden en Maastricht in de eeuw van de natiestaat – 1815-1914*

Oebele Vries, *Ferdban. Oudfriese oorkonden en hun verhaal*

KRONIEK

Archeologische Kroniek van Fryslân over 2019 en 2020

Jaarverslag Koninklijk Fries Genootschap over 2020

Over de auteurs